

reportatge

La devastació material de la Guerra Civil

En aquest article es presenten per primera vegada les dades oficials referides al conjunt de les comarques gironines

Text > XAVIER MARTÍ I YLLA, periodista i historiador

Fotos > FONTS DEL GOVERN CIVIL DE GIRONA

>> Danys a la fàbrica de Vicenç Casacuberta a Bonmatí, que es va declarar que ascendien a 1,2 milions de pessetes.

>> Fàbrica Espona de Sant Joan de les Abadesses, que oficialment va ser incendiada durant la retirada.

Eren de l'Aviazione Legionaria italiana, amb 759 avions, i de la Legion Condor alemanya, amb 597. Van ser l'aportació feixista i nazi a les tropes sollevades del general Franco. Ell hi aportà el vaixell *Canàries*, que feia la feina des de davant de la costa catalana. Dels seus canons sortiren les bombes que van atacar Roses el 30 d'octubre de 1936, en el primer bombardeig sobre Catalunya. Per la seva banda, els soviètics ajudaren la República amb 1.087 avions, tot i que amb un potencial clarament inferior al dels rebels.

Tothom sap que la Guerra Civil espanyola va representar un banc de proves per als governs italià i alemany. Si, d'una banda, els artefactes incendiàris s'anaven sofisticant a mesura que passaven els dies, de l'altra, pobles i ciutats esdevenien per primera vegada el macabre teatre d'operacions pel qual sobrevolaven les bombes. I la població civil n'esdevenia protagonista involuntària. Més de 5.500 víctimes a Catalunya, en unes 140 poblacions. Mai, fins aleshores, cap exèrcit s'havia atrevit a un exercici de guerra tan cruel, en el qual les víctimes civils fossin superiors a les ocasionades en els fronts militars.

Més enllà de les víctimes de qualsevol conflicte bèl·lic, en el de 1936-1939, i precisament a causa principalment dels bombardejos, les pèrdues

materials foren nombrosíssimes. Amb tot, també hi contribuïren en gran mesura els incendis d'establiments fabrils o comercials i les voladures d'infraestructures provocades per les tropes republicanes durant la retirada, en el seu camí cap a França. En aquest context, les pèrdues materials esdevenien, com va escriure David Tormo, «una xacra per al territori i per a la població que n'ha sobreviscut». Així, la reconstrucció de pobles, ciutats, infraestructures i estructures productives es convertí en una prioritat.

Un trist testimoni

En el cas de Catalunya, el que també havia estat una prioritat per a les tropes franquistes i els seus aliats era destruir una de les principals zones industrials de l'Estat, que, amb les limitacions pròpies d'una guerra, intentava nodrir les forces lleials a la República. Malgrat que fins l'abril de 1938 els fronts estaven allunyats, els bombardejos sobre poblacions i sobre infraestructures s'havien anat produint des d'un any abans. Aquestes accions bèl·liques es van incrementar al llarg d'aquell 1938 i dels dos primers mesos de 1939. La devastació, per tant, va ser ingent i les comarques gironines en van ser un trist testimoni.

Tanmateix, la dictadura va aprofitar la reconstrucció de la devastació

provocada per les seves tropes per fer-ne una gran campanya propagandística per a més glòria del Caudillo. Sense reconèixer mai la seva responsabilitat, atribuint a «las hordas rojas» la destrucció, i amb una bona dosi d'ocultació de dades com es veurà més endavant, les autoritats franquistes van intentar aparèixer als ulls de la ciutadania com els «salvadors» de la pàtria. A banda, no hi ha documentació en els arxius gironins que acrediti haver-se concedit els ajuts que s'havien aprovat al seu moment.

El govern establert a Burgos promulgava un decret el 25 març de 1938 segons el qual es creava el Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones, adscrit primer al Ministeri de l'Interior i, després, al de la Governació. El primer article establí que «corresponde al Estado por medio del Ministerio de la Gobernación y de sus Servicios de Regiones Devastadas y Reparaciones, la dirección y vigilancia de cuantos proyectos generales o particulares tengan por objeto restaurar o reconstruir bienes de todas clases dañados por efectos de la guerra». I el segon era ben contundent: «queda prohibida la realización de obras que tengan el expresado objeto, sin el previo permiso de aquel departamento o de las Autoridades y organismos en los que delegue». Quedava clar que no es podia tocar ni una pedra, un totxo,

una biga o un sostre malmès si no era amb l'autorització pertinent.

Reconstrucció o reparació

D'aquest servei en depenien set comissions de zona i Catalunya es va incloure en la tercera. Uns mesos després es van crear subcomissions l'àmbit de les quals coincidia, més o menys, amb les províncies. La finalitat d'aquestes comissions i subcomissions era tramitar «todos los expedientes» de reconstrucció o de reparació «por hechos ocurridos como consecuencia de la guerra y a partir del 18 de Julio de 1936». Es diferenciaven cinc tipus d'edificis per reconstruir o reparar: a) monuments artístics o nacionals; b) edificis de l'església; c) edificis i serveis propis de l'Estat; d) edificis i serveis provincials o municipals, i e) edificis particulars o d'empreses. En els expedients dels tres primers grups s'havia d'establir un ordre de prioritat a l'hora d'actuar, un pla d'execució per a cada obra, i projectes i pressupostos amb un informe «en el que tendrán en cuenta los materiales y obreros que

haya en las localidades respectivas, número de prisioneros que conven-dría emplear en las obras, alojamiento para los mismos».

En el cas de particulars o empreses, s'havia de tenir en compte «si el propietario está dispuesto a reconstruir o reparar por sus propios medios o en otro caso, auxilios con que cuenta o que solicita». La sol·licitud havia d'incloure una valoració dels danys de l'immoble, el pla d'obres, una memòria, el pressupost i un «informe reservado de la Delegación de Orden Público respectiva, sobre la conducta social y patriótica del reclamante». També un informe «sobre la total fortuna y medios de vida del solicitante».

En una ordre anterior s'establia que s'havia d'utilitzar personal, locals i material de les diputacions. La comissió la constituïa el governador civil com a president, dos vocals (un advocat de l'Estat i un arquitecte provincial, municipal o de l'oficina del cadastre) i el secretari de la Diputació. Posteriorment, l'ordre es va retocar i

es va disposar que els ajuntaments estaven obligats a proporcionar un local i el material necessari i «las Diputaciones Provinciales el personal administrativo que se considere preciso». D'altra banda, el 27 de juny de 1939 s'aprova el reglament del nou Institut de Crèdit para la Reconstrucción Nacional. Aquest organisme esdevenia la peça clau en el finançament del projecte. Estava facultat per concedir crèdits a baix interès i llarg termini (fins a cinquanta anys) i bestretes sobre indemnitzacions per danys en tràmit de concessió o liquidació.

A Catalunya i a les comarques gironines el Servicio Nacional de Regiones Devastadas no va entrar plenament en funcionament fins que, l'agost de 1939, no es va convertir en una direcció general. Per bé que s'han publicat dades d'alguna població, no hi ha estudis globals que permetin conèixer la destrucció ocasionada per la guerra. En aquest article es presenten per primera vegada les dades oficials referides al conjunt de les comarques gironines.

>> Els bombardejos a Figueres van afectar un mínim de 516 edificis privats.

>> De l'església de Sant Pere de Figueres només en va quedar la nau central.

Més de dos mil expedients

El fons de la Comisión Provincial de Regiones Devastadas, format per 2.094 expedients, es conserva a l'Arxiu General de la Diputació i està dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, estranyament inclòs en el fons del Govern Civil. Conté tant els expedients individuals de finques afectades (i declarades oficialment) com documentació relativa a ajuntaments i pobles. També hi ha documentació relacionada amb normativa, circulars, el funcionament, estadístiques, etc., de notable interès per aportar una mica més de llum en aquest aspecte fosc de la Guerra Civil al nostre país. Dels 2.094 expedients, n'hi ha un centenar sense cap documentació. D'aquests, el gruix correspon a esglésies, atès que, com s'ha dit, el contingut s'enviava als bisbats cor-

responents (la majoria al de Girona i uns quants al de la Seu d'Urgell).

Es veu d'entrada que l'organisme central constantment demanava dades, la qual cosa ha provocat que hi hagi un gran nombre d'estadístiques, per bé que sense data o amb dades que es contradiuen. En una enquesta de setembre de 1939, es preguntava el nombre d'expedients iniciats fins al dia 12 d'aquell mes, el nombre dels que estaven en tràmit i els que havien estat enviats amb la documentació completa. També es preguntava per les principals dificultats en la tramitació «con las posibles sugerencias para resolverlas con la mayor rapidez». Doncs bé, en la resposta, d'entrada es diu que la comissió provincial «no puede presentar un balance halagüeño de su gestión, hasta la fecha, ni lo satisfactoria

que sería de desear [...] La exposición escueta de los datos [...] demostrará el reducido volumen de los trabajos, en relación de los daños que la guerra ha causado en esta provincia».

S'havien iniciat 4 expedients de reconstrucció d'esglésies, 1 d'edificis de l'Estat, 89 d'immobles de particulars (inclosos col·legis religiosos, 2; convents, 2, i monestirs 1), que feien un total de 94. Només se n'havien enviat amb la documentació completa 4. En la resposta a la qüestió sobre les dificultats trobades, es mostra una bona imatge de la situació:

«Los edificios siniestrados, en esta provincia, pueden dividirse, para desarrollo de este cuestionario, en tres grupos, prescindiendo de la denominación oficial con que están clasificados.

»a) Los edificios destinados a fábrica o a vivienda para rentas de grandes propietarios, que no necesitan créditos y proceden a la reconstrucción por sus propios medios.

»b) Iglesias parroquiales, y edificios anexos, que se reconstruyen en parte por suscripción pública, y que confían en una subvención casi total por parte del Estado.

»c) Inmuebles destinados a vivienda, de pequeños propietarios y clase media, que no cuentan con capital para la reconstrucción y necesitan el auxilio inmediato del Estado, en subvención y crédito.

»Los primeros, por desidia o indiferencia, no acuden a la incoación del expediente, ya que hasta ahora, no tiene la Comisión medios coercitivos para obligarlos. Es en escaso número los que han acudido y aun solamente para cumplir las leyes. Para iniciación de los expedientes del segundo grupo, entendemos que falta un nexo oficial entre las autoridades eclesiásticas y la Comisión, aunque se hallen de perfecto acuerdo en lo que concierne a la facilidad, claridad y rapidez, en la tramitación de los expedientes.

»En cuanto a los comprendidos en el tercer grupo, cuyos propietarios son los más necesitados de la protección del Estado, los inconvenientes se muestran, a juzgar por las numerosas consultas que debidamente se atienden, tanto por la Comisión, como por las oficinas del Servicio, en la falta de un auxilio o apoyo inmediato.

»Generalmente, el inicio del expediente [...] le cuesta al interesado,

comprendido valoración, planos o proyectos de reconstrucción, títulos de propiedad, memorias, etc., un puñado de pesetas, a desembolsar anticipadamente, que es en la inmensa mayoría de los casos, difícil por no decir imposible. Además deben comprometerse al pago de un interés, bien que módico, pero en conjunto les hipoteca un porvenir [...]

«Sería también de gran aliciente para los interesados, la concesión, automática o rápida, de un crédito porcentado, para la iniciación del expediente, y obras urgentes de consolidación».

El termini per iniciar expedients, d'entrada s'acabava el 31 de desembre de 1939. Tot i que es va prorrogar tres mesos més, es van presentar sol·licituds fins al 1950. D'altra banda, els expedients referits a esglésies (però no a d'altres béns eclesiàstics) es van tramitar directament a través de la Direcció General d'Afers Eclesiàstics, prèvia remissió als bisbats respectius.

L'any de màxima activitat va ser el 1940. Fins al 25 de setembre s'havien incoat 2.243 expedients. Per danys a l'agricultura n'hi havia 115; per danys a la indústria, 158; de reconstrucció d'esglésies, 72; d'auxili extraordinari a corporacions, 5; d'adopció de pobles, 3. En total, de 2.243 se n'havia informat de 810 i només 68 d'aquests s'havien enviat complets a la direcció general.

Tot i que un llibre de registre conté 2.260 expedients introduïts, en una memòria clarament posterior a 1940 però sense signatura ni data es diu que s'havien estudiat 1.965 expedients, dels quals se n'havien aprovat 1.646. A més dels 247 pendents d'aprovació, se'n comptabilitzaven 72 de referits a esglésies. I es feia una valoració de danys, en 95 pobles afectats, de 111.175.084,10 pessetes: danys en immobles, 47.931.643,23; esglésies i propietats, 18.770.775,50; indústries, 39.694.887,62, i explotacions agrícoles, 4.006.613,35.

En aquell moment s'havien incoat cinc expedients sobre pobles «adoptats» per Franco. Es tractava de Figueres, Llers, Palamós i el Port de la Selva, i «el que se informo a nombre del Ayuntamiento de San Feliu de Guixols, está, al parecer, pendiente de resolución». La figura de l'«adopció» es reservava per a poblacions que havien sofert una destrucció superior al 75 %.

>> Aspecte de la fàbrica Llaudet de Sant Joan de les Abadesses.

Segons un decret de setembre de 1939, rebrien una atenció especial de l'Estat, que vetllaria perquè aquests pobles comptessin amb totes les infraestructures per refer la vida local. L'activitat desplegada per Regiones Devastadas a Catalunya va ser notable atès que, dels 55.000 expedients incoats a tot l'Estat, més d'una cinquena part (12.000, el 21,6 %) eren d'aquí. Aquesta dada també il·lustra la devastació que va patir el país.

Adictes i desafectes

Una de les eines de les quals es dotà la Direcció General de Regiones Devastadas fou la revista *Reconstrucción*. Aquí s'hi exposava tant la voluntat de crear un estil constructiu i arquitectònic propi del franquisme, seguint l'exemple nazi alemany o feixista italià, com tècniques constructives. Aquesta revista (de propaganda, de fet) revestí el dictador com a «Caudillo de la Reconstrucción». Per considerar-lo com a «salvador» calia presentar els vençuts com la reencarnació de tots els mals (en la memòria continguda en l'expedient de Llers se'ls titlla de «seres infrahumanos»). Per això, la repressió també arribaria a aquelles persones la indústria, el comerç o l'habitatge de les quals s'hagués vist afectat pels bombardejos i els incendis. Així, es van establir tres categories de sol·licitants en funció de la seva rela-

ció amb el règim: addictes, desafectes i indiferents.

En aquest sentit, es conserven 90 llistes amb la «Relación de los expedientes que tienen completada la documentación que seguidamente se detalla y se somete a la autorización de la Dirección General para la continuación de los trámites prevenidos». La primera relació és de 19 de desembre de 1939. A cada full hi consta el número d'expedient, el tipus de bé sinistrat (habitatge, fàbrica, propietat de l'església, magatzem, fonda, banca, etc.), la valoració dels danys, l'informe d'alineació, si s'escau, l'informe polític, social o els avals, i l'informe de la comissió provincial (que proposa crèdit, subvenció o ambdues modalitats).

Una de les primeres coses que es constaten és que mentre als addictes se'ls dona una subvenció o indemnització i un crèdit, als desafectes, com a molt, només un crèdit. Un exemple queda reflectit en la relació número 2 enviada a la direcció general també el 19 de desembre, en la qual consta l'expedient número 77, que correspon a Antonio Soler, sense anotar la població. Els danys eren de 12.044 pessetes i en constar com a desafecte s'aprova la «concesión de crédito pero sin indemnización». En un escrit de la direcció general del dia 30, a més d'altres qüestions, s'esmenta que respecte a aquest expedient «se accede a la re-

construcción pero sin que de esta autorización se derive ningún derecho a la indemnización por daños de guerra que en su día pueda acordarse». A algun desafecte se li autoritzava que fes les obres necessàries però sense crèdit ni indemnitzacions.

En alguns casos (per exemple, entre d'altres, els referents als expedients 512 i 682, que pertanyien a veïns de Palamós i de Sarrià de Ter), aquell organisme deia que «por tener los propietarios informes político-sociales desfavorables, interesa saber antes de proceder a su autorización si dichos propietarios están sujetos al Tribunal de Responsabilidades Jurídicas». Uns dies després de rebre aquest ofici, el governador civil el trasllada al jutge instructor de responsabilitats polítiques de Girona. El capità jutge li contesta dos dies després dient que «no se sigue expediente a dichos Señores».

La direcció general era ben clara amb els desafectes i els indiferents al règim. En un ofici semblant, del 22 de febrer de 1941, el director general diu que «examinada la relación nº 50 a 54 fecha 6 de Febrero del corriente y vistos los informes que en la misma figuran, esta Dirección General autoriza la reconstrucción de los inmuebles a que la misma se refiere, exceptuando aquellos expedientes cuyos propietarios tengan informe político-social desfavorable».

La darrera relació correspon al 2 de juliol de 1949. Des de 1945 les relacions eren anuals i a cadascuna només apareixen entre un i sis noms. En total, segons aquestes llistes, es van enviar a la direcció general 1.753 expedients. Per als que es referien a béns (escoles, magatzems municipals, hospitals, convents, etc.) els propietaris dels quals eren organismes oficials o religiosos, no calia l'informe polític-social. Així, del total d'aquells expedients, 1.696 comptaven amb l'informe: 1.561 propietaris es consideraven addictes, 79 desafectes i 56 indiferents.

Poblacions més afectades

Algunes de les poblacions de les comarques gironines més afectades per bombardejos (aeris o marítims) i per incendis, en definitiva més devastades, van ser la Bisbal, Colera, Figueres, Girona, Llers, Palamós, Portbou, el Port de la Selva, Ripoll i Sant Feliu de

>> *L'explosió de l'església de Llers la va polvoritzar.*

Guíxols. També en van resultar afectats els nuclis industrials d'Anglès, Blanes, Bonmatí, Campdevàrol i Sant Joan de les Abadesses, entre d'altres, i les estacions de Maçanet-Massanes, Ribes de Freser i Sils.

Dos casos paradigmàtics són el de Figueres i el de Llers. Aquesta població empordanesa va ser pràcticament destruïda com a conseqüència de l'explosió provocada a l'església. Les forces republicanes havien convertit el

temple en un polvorí, on s'emmagatzemaven armes, explosius i trilita provinent de la fàbrica de Cabanes. El 8 de febrer de 1939, en plena retirada i previ avís als veïns, es va fer explotar perquè no caigués en mans de les tropes franquistes. A més de la mort de quatre persones, va ocasionar la destrucció total de 155 edificis, segons una relació del 5 de març de 1940. En van quedar parcialment destruïts 60 i amb alguna afectació 214. Només 42

>> El nucli de Llers, exclòs els Hostalets, tenia 429 edificis. En van quedar totalment destruïts 155, parcialment destruïts 60 i amb altres afectacions 214.

edificis pertanyents al municipi però allunyats del poble, com són els dels Hostalets i alguns masos, no es van veure afectats. Isidre Bosch Bataller, arquitecte en cap de la comissió, va valorar els danys produïts en dependències municipals i religioses en 605.746 pessetes. En el cas de la capital, una memòria signada per l'alcalde el 2 de setembre de 1940 parla del «sinnúmero de edificis destruidos» (segons una relació d'edificis sinistrats feta per l'arquitecte municipal i esmentada per Enric Pujol, van ser 516 de privats). En la mateixa memòria s'esmenten els edificis municipals i religiosos, amb el valor dels danys i el cost d'una possible reparació.

Edificis privats

Els expedients es refereixen a tot tipus d'immobles privats afectats d'una manera o altra per la guerra i per als quals es demanava un tipus d'ajut. El situat al carrer Macià Bonaplata, 9, de Ripoll, destinava els baixos a botiga i tres pisos a habitatges. Oficialment, «los daños fueron motivados por la explosión de una bomba en la acera del

edificio y por la expansión de las explosiones de un camión de trilita, en 7 de febrero de 1939, antes de la liberación», i es van valorar en 13.497 pessetes. En l'informe de l'arquitecte, es diu que la bomba que va fer explotar el camió provenia del «bombardeo», la qual cosa no es recull en la instància oficial, i també que la destrucció va ser ocasionada «por la voladura de los puentes antes de la ocupación de la población por las Gloriosas Tropas del Generalísimo».

També va haver-hi indústries afectades: la SAFA de Blanes declara uns danys superiors als 15 milions de pessetes; la Grober de Girona, més de quatre milions; Vicenç Casacuberta,

per la seva fàbrica de Bonmatí, 1,2 milions, i la Llaudet de Sant Joan de les Abadesses, gairebé un milió. El bisbat de la Seu d'Urgell valorava els danys ocasionats al santuari de Núria en un milió, i el balneari Prats de Caldes de Malavella, en prop de mig milió. El que es pot resseguir són les demandes «oficials», atribuïdes a fets de guerra. Es desconeix, però, quina resposta van tenir i si en van tenir. I també es desconeix el cost que van suposar els danys materials per a totes aquelles persones que van enfilear el camí de l'exili no només sense poder reclamar res, sinó que, en molts casos, amb les seves propietats requisades pels venedors.

>> Ripoll, com a ciutat industrial, també va ser bombardejada pels avions aliats de Franco.

